

मा. राष्ट्रीय मानवी हक्क आयोगाच्या
निर्देशानुसार कैद्याच्या कोठडी
मृत्युप्रकरणी नुकसानभरपाई देण्याचे
धोरण निश्चित करणे

महाराष्ट्र शासन,
गृह विभाग,
शासन निर्णय क्र. एनएचआरसी-०५२२/प्र.क्र.१६८/तुरुंग-३
मादाम कामा मार्ग, हुतात्मा राजगुरु चौक,
मंत्रालय, मुंबई - ४०००३२.
दिनांक - २८ एप्रिल, २०२५.

प्रस्तावना :-

बंदांच्या कारागृहातील मृत्युप्रकरणी त्यांच्या नजीकच्या नातेवाईकास अदा करावयाच्या नुकसान भरपाई संदर्भात धोरण निश्चित करण्याबाबत मा. राष्ट्रीय मानव अधिकार आयोग यांनी दि. ९/२/२०२२ रोजीच्या कार्यवृत्ताद्वारे सर्व राज्य व केंद्रशासित प्रदेश यांना सुचना दिल्या होत्या. त्या अनुषंगाने अभ्यास करून धोरण निश्चित करण्यासंबंधी शासनास शिफारस करण्याकरीता शासन समक्रमांकाच्या दि. १९/१/२०२४ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये, विशेष पोलीस महानिरीक्षक कारागृह (मुख्यालय), अपर पोलीस महासंचालक व महानिरीक्षक, कारागृह व सुधारसेवा महाराष्ट्र राज्य, पुणे यांच्या अध्यक्षतेखाली समिती स्थापन करण्यात आली होती. सदर समितीच्या दि.२६/२/२०२४ व दि. २९/५/२०२४ रोजीच्या बैठकांमध्ये केलेल्या शिफारशींचा अहवाल अपर पोलीस महासंचालक व महानिरीक्षक, कारागृह व सुधारसेवा, महाराष्ट्र राज्य, पुणे यांनी सहमतीसह शासनास सादर केला आहे. सदर अहवालामधील शिफारशीच्या आधारे बंदांच्या कारागृहातील मृत्युप्रकरणी त्यांच्या नजीकच्या नातेवाईकास अदा करावयाच्या नुकसान भरपाई संदर्भात धोरण निश्चित करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती. त्यावर आता शासनाने पुढीलप्रमाणे निर्णय घेतला आहे.

शासन निर्णय :-

१) बंदांच्या कारागृहातील मृत्यू प्रकरणांमध्ये बंदांच्या नजीकच्या वारसदारास पुढील प्रमाणे नुकसान भरपाईची रक्कम देय राहील :-

अ. क्र.	नुकसान भरपाई देय प्रकरण / कारण	नुकसान भरपाईची देय रक्कम
१	कारागृहात नेमून दिलेले काम करताना अपघात / इजा झाल्याने होणारा मृत्यू.	५.०० लाख
२	कारागृह वैद्यकीय अधिकारी / कर्मचारी यांच्या निष्काळजीपणामुळे होणारा मृत्यू.	५.०० लाख
३	कारागृह अधिकारी / कर्मचारी यांनी केलेल्या शारीरिक छळामुळे / मारहाणीमुळे होणारा मृत्यू.	५.०० लाख
४	बंदांच्या आपसांतील भांडणात / मारामारी / हल्ल्यात होणारा मृत्यू- जर सदर प्रकरणी प्रशासनाचा निष्काळजीपणा किंवा हलगर्जीपणा कारणीभूत असल्याचे चौकशी अंती सिध्द झाल्यास.	५.०० लाख
५	कारागृहात बंद्याने आत्महत्या केल्याने होणारा मृत्यू.	१.०० लाख

२) बंधांच्या कारागृहातील मृत्यु प्रकरणी खालील प्रकरणांमध्ये नुकसान भरपाईची रक्कम देय असणार नाही:-

- अ) वार्धक्य व आजारपण यामुळे होणारा मृत्यू
- ब) कारागृहात उद्धवलेल्या नैसर्गिक आपत्तीमुळे होणारा मृत्यू.
- क) कारागृहातून पलायन करतांना किंवा कारागृहाबाहेरील कायदेशीर कोठडीतून पलायन करतांना अपघात होऊन होणारा मृत्यू.
- ड) कारागृहाबाहेर बंदी जामीनावर किंवा रजेवर असतांना कोणत्याही कारणाने होणारा मृत्यू.
- ई) अवाजवी मागणीसाठी उपोषण करणे किंवा वैद्यकीय उपचार घेण्यास नकार दिल्याने होणारा मृत्यू.

३) नुकसान भरपाई देय असणाऱ्या प्रकरणांमध्ये नुकसान भरपाई अदा करण्यासंबंधी खालील कार्यपद्धती अवलंबण्यात यावी :-

- i. **कारागृह अधीक्षक यांनी बंधांच्या मृत्यू संबंधी** प्राथमिक चौकशी करून, कार्यकारी दंडाधिकारी पंचनामा, शवविच्छेदन अहवाल, मृत्यूच्या अंतिम कारणाचा अहवाल, न्यायदंडाधिकारी यांचा तपास अहवाल, जिल्हा दंडाधिकारी यांचा तपास अहवाल, बंधाची सर्व वैद्यकीय कागदपत्रे (कारागृहात दाखल होण्यापुर्वीची व कारागृहात दाखल झाल्यानंतरची) इत्यादि कागदपत्रांसह व इतर अनुषंगीक तपशीलासह परिपूर्ण अहवाल कारागृह विभागाच्या संबंधित प्रादेशिक विभाग प्रमुख यांना सादर करावा.
- ii. **प्रादेशिक विभाग प्रमुख यांनी** अधीक्षक यांचा अहवाल विचारात घेऊन बंधाचा मृत्यू, भरपाई देय असणाऱ्या कारणामुळे झाला असल्याचे निदर्शनास आल्यास, त्यांच्या कार्यालयातील दक्षता पथकातील कारागृह अधिकारी / पोलीस अधिकारी यांच्यामार्फत सदर प्रकरणाची सखोल चौकशी करावी. चौकशीमध्ये बंधाचा मृत्यू भरपाई देय असणाऱ्या कारणामुळे झाला असल्याचे निदर्शनास आल्यास, प्रादेशिक विभाग प्रमुखांनी वैद्यकीय मंडळाकडून सदर प्रकरणी अहवाल प्राप्त करून घेऊन, चौकशी अहवाल व वैद्यकीय मंडळाच्या अहवालासह नुकसान भरपाई द्यावी किंवा नाही या सुस्पष्ट अभिप्रायासह परिपूर्ण प्रस्ताव अपर पोलीस महासंचालक व महानिरीक्षक, कारागृह व सुधारसेवा, महाराष्ट्र राज्य, पुणे यांना सादर करावा.
- iii. अपर पोलीस महासंचालक व महानिरीक्षक, कारागृह व सुधारसेवा, महाराष्ट्र राज्य, पुणे यांनी प्रादेशिक विभाग प्रमुख यांच्या प्रस्तावाची छाननी करून, सदर प्रकरणामध्ये नुकसान भरपाईची रक्कम देय होत असल्यास व प्रस्ताव तपासून परिपूर्ण असल्याची खात्री झाल्यास, प्रस्तुत शासन निर्णयातील उपरोक्त नमुद (१) येथिल तरतुदीनुसार नुकसान भरपाई अदा करण्याच्या अनुषंगाने परीपूर्ण प्रस्ताव शासन मान्यतेसाठी सादर करण्यात यावेत. त्यावर प्रस्ताव शासन स्तरावर परीपूर्ण असल्याचे खात्री केल्यानंतर नुकसानभरपाईचे आदेश /शासन निर्णय पारीत करावेत.

iv. सदर आदेशानुसार, मयत कैद्याच्या सर्वात नजीकच्या नातेवाईकाची ओळख संबंधित पोलीस स्टेशन मार्फत करण्यात यावी व पात्र नातेवाईकास नुकसान भरपाईची रक्कम संबंधित कारागृह अधीक्षक यांच्यामार्फत अदा करण्यात यावी व त्याबाबतचा अहवाल अपर पोलीस महासंचालक व महानिरीक्षक, कारागृह व सुधारसेवा, महाराष्ट्र राज्य, पुणे यांना व शासनास पाठविण्यात यावा.

४) उपरोक्त परिच्छेद १ मधील अ.क्र. ३ मध्ये नमुद प्रकरणी अधिकारी/कर्मचारी दोषी असल्याचे निदर्शनास आल्यास संबंधितांवर जबाबदारी निश्चित करण्याबाबत नियमानुरूप उचित कार्यवाही करण्यात यावी.

५) नैसर्गिक आपत्तीमध्ये बंधाचा कारागृहात मृत्यु झाल्यास, नैसर्गिक आपत्तीमध्ये मृत्यू पावलेल्या इसमांच्या वारसांना नुकसान भरपाई देण्याबाबत शासनाचे जे प्रचलित धोरण असेल, म्हणजेच महसूल व वन विभागाच्या, नैसर्गिक आपत्ती /पुनर्वसन धोरणानुसार अश्या बंधाच्या बाबतीत नुकसान भरपाई देय राहिल.

६) प्रस्तुत धोरण या शासन निर्णयाच्या दिनांकापासून लागू असेल.

७) सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संगणक सांकेतांक २०२५०४२८१६२२५७०७२९ असा आहे. हा आदेश डिजिटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

(नारायण बि. माने)

अवर सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रति,

- १) मा. राज्यपाल, महाराष्ट्र राज्य यांचे प्रधान सचिव, राजभवन, मुंबई,
- २) मा. मुख्यमंत्री यांचे प्रधान सचिव, मंत्रालय, मुंबई
- ३) मा. उपमुख्यमंत्री (नगर विकास, गृहनिर्माण, सार्वजनिक बांधकाम (सार्वजनिक उपक्रम)), यांचे प्रधान सचिव, मंत्रालय, मुंबई,
- ४) मा. उपमुख्यमंत्री (वित्त व नियोजन, राज्य उत्पादन शुल्क), यांचे प्रधान सचिव, मंत्रालय, मुंबई,
- ५) मा. राज्यमंत्री, गृह (शहरे), यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई,
- ६) मा. राज्यमंत्री, गृह (ग्रामिण), यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई,
- ७) मा. अध्यक्ष, राष्ट्रीय मानवी हक्क आयोग, मानव अधिकार भवन, सी-ब्लॉक, जीपीओ कॉम्प्लेक्स, आयएनए, नवी दिल्ली-११००२३.
- ८) मा. अध्यक्ष, राज्य मानवी हक्क आयोग, हजारीमल सोमाणी मार्ग, मुंबई,

- ९) मा. अध्यक्ष, सर्व राज्यांचे व केंद्र शासीत प्रदेशांचे राज्य मानवी हक्क आयोग, सर्व राज्ये व केंद्रशासीत प्रदेश.
- १०) मुख्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य, मंत्रालय, मुंबई
- ११) अपर मुख्य सचिव, गृह विभाग, मंत्रालय, मुंबई
- १२) अपर मुख्य सचिव, वित्त विभाग, मंत्रालय, मुंबई
- १३) प्रधान सचिव (अपील व सुरक्षा), मंत्रालय, मुंबई
- १४) अपर पोलीस महासंचालक व महानिरीक्षक, कारागृह व सुधारसेवा, महाराष्ट्र राज्य, पुणे
- १५) प्रधान सचिव, महिला व बाल विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई,
- १६) प्रधान सचिव, महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई,
- १७) सर्व कारागृह उप महानिरीक्षक, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई/नाशिक/पुणे/नागपूर/छत्रपती संभाजीनगर.
- १८) सर्व कारागृह अधीक्षक, मध्यवर्ती कारागृहे / खुली कारागृहे / जिल्हा कारागृहे वर्ग-२ व वर्ग-१/महिला कारागृहे /उप कारागृहे, इ. महाराष्ट्र राज्य,
- १९) संपर्क अधिकारी, स्वतंत्रपूर खुली वसाहत, आटपाडी, जिल्हा सांगली
- २०) निवडनस्ती कार्यासन तुरंग- ३